

Отримано: 25 листопада 2016 р.

Прорецензовано: 01 грудня 2016 р.

Прийнято до друку: 06 грудня 2016 р.

Онишко С. В. До питання модернізації надання суспільних благ у контексті фінансової спроможності домогосподарств / С. В. Онишко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»: науковий журнал. – Острогор: Вид-во НУ«ОА», грудень 2016. – № 3(31). – С. 158–163.

УДК 336.14

JEL-класифікація: H31, H42

Онишко Світлана Василівна,

доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри фінансових ринків
Університету державної фіскальної служби України

ДО ПИТАННЯ МОДЕРНІЗАЦІЇ НАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ БЛАГ У КОНТЕКСТІ ФІНАНСОВОЇ СПРОМОЖНОСТІ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Стаття присвячена актуальним проблемам розбудови соціально-орієнтованої економіки з позиції надання і фінансування суспільних благ та послуг. Підкреслено необхідність розгляду цієї проблематики в тісному зв'язку з фінансовою спроможністю домогосподарств. Наголошено, що вдосконалення державного забезпечення соціальних стандартів повинне узгоджуватися із досягнутим рівнем економічного розвитку, а також виявленням можливостей участі громадян у розвитку суспільного сектора, мінімізуючи їх відчуття до суспільного утримання через недостатність стимулів до інтенсивної праці та підприємницької діяльності.

Ключові слова: соціально-орієнтована економіка, суспільні блага, фінансове забезпечення, домогосподарства, споживчі витрати.

Онышко Светлана Васильевна,

доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой финансовых рынков
Университета государственной фискальной службы Украины

К ВОПРОСУ МОДЕРНИЗАЦИИ ПРЕДОСТАВЛЕНИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ БЛАГ В КОНТЕКСТЕ ФИНАНСОВОЙ СОСТОЯТЕЛЬНОСТИ ДОМОХОЗЯЙСТВ

Статья посвящена актуальным проблемам построения социально-ориентированной экономики с позиции предоставления и финансирования общественных благ и услуг. Подчеркнуто необходимость рассмотрения этой проблематики в тесной связи с финансовой состоятельностью домохозяйств. Обращается внимание на то, что совершенствование государственного обеспечения социальных стандартов должно согласовываться с достигнутым уровнем экономического развития, а также с выявлением возможностей участия граждан в развитии общественного сектора, минимизируя их надежды к общественному потребителю в результате недостаточности стимулов к интенсивному труду и предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: социально-ориентированная экономика, общественные блага, финансовое обеспечение, домохозяйства, потребительские расходы.

Svitlana Onyshko,

doctor of Economics Sciences, professor, Head of Financial Markets Department,
University of State Fiscal Service of Ukraine

TO THE ISSUE OF PUBLIC GOOD PROVIDING MODERNIZATION IN THE CONTEXT OF HOUSEHOLDS' FINANCIAL WEALTH

The article is devoted to urgent problems of building a socially oriented economy from the perspective of the provision and financing of public goods and services. The necessity of resolving this problem in close connection with the financial solvency of households have been underlined. The attention is drawn to the fact that the improvement of public provision of social standards should be consistent with the achieved level of economic development. The identification of opportunities for citizens to participate in the development of the public sector with minimizing their hopes of the public consumerism as a result of failure of incentives to intensive work and entrepreneurship now as the challenge for state policy in Ukraine have been stressed.

Key words: socially oriented economy, public goods, households' financial wealth, consumption expenditures.

Постановка проблеми. В умовах розбудови соціально-орієнтованої ринкової економіки, що визнана однією із найперспективніших моделей організації суспільного виробництва та характеризується оптимальним поєднанням інтересів держави, населення і бізнесу, проблема узгодженості інтересів її суб'єктів у процесі їхньої взаємодії посідає вагомe місце в забезпеченні сталого розвитку суспільства. Розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане із досконалістю надання і використання споживачами суспільних благ, які, з одного боку, неможливо вилучити зі споживання, а з другого, забезпечення яких неможливе чи майже неможливе винятково через дію ринкових механізмів.

За таких умов значну пропозицію суспільних благ здійснюють та фінансують через державний сектор. Водночас, як відомо, сучасні соціально-економічні трансформації характеризуються значною турбулентністю, що накладає суттєвий відбиток на надання суспільних благ винятково через бюджет. Переобтяження бюджету особливо відчутні у кризові періоди, які, на жаль, стають невід'ємною ознакою сучасності. Крім того, на процеси надання суспільних благ суттєвий відбиток накладають й інші чинники, зокрема такі як наростаюча тенденція старіння населення, що викликає необхідність перегляду моделей соціального захисту, ускладнює його фінансове забезпечення. Це стосується й інших складових соціального забезпечення непрацездатної частини населення для підтримки гідного рівня їх життя. Відтак, актуалізуються питання пошуку нових моделей, різних форм кооперації, врівноваження, соціального партнерства під час надання суспільних благ, зокрема у процесі його фінансового забезпечення, з метою збереження соціальної структури суспільства, стабільності соціальної системи для зменшення кількості і руйнівного впливу конфліктів у суспільстві, що становить базис його соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі існує значна кількість праць, зокрема й фундаментального характеру, що присвячені стану і розвитку суспільного сектора економіки. Можна виділити наукові розробки цієї проблеми зарубіжними науковцями, серед яких У. Беверидж, Ш. Бланкарт, Дж. М. Кейнс, Е. Ліндал, Т. Мальтус, В. Ойкен, В. Парето, А. Пігу, П. Самуельсон, Дж. Стігліц, Дж. Тобін, С. Фішер та інші.

Значний внесок також вітчизняних науковців, серед яких: В. Базилевич, Л. Баранник, В. Бодров, Т. Боголіб, С. Борисенко, І. Грановська, П. Єщенко, А. Колот, М. Кужелев, О. Лактіонова, Е. Лібанова, Л. Лисяк, Н. Топішко, В. Тропіна, В. Федосов, І. Чугунов, А. Чухно та інші.

Водночас нові реалії через зміни і в системі цінностей суспільства, і у відносинах власності, і в інституційній структурі тощо, постійно диктують потребу в окремих випадках переоцінки, чи поглиблення певних положень розвитку суспільного сектора. Виникає необхідність розглянути ряд завдань через призму суміжних, прямо або опосередковано пов'язаних із такою проблематикою ланок економіки. Одна з таких ланок – це домогосподарства, фінансове становище яких здатне виконувати роль як безпосереднього джерела грошових коштів, необхідних для отримання послуг, зокрема суспільних, так і формування маневреного резерву суспільства загалом у разі виникнення фінансових шоків. У зв'язку з цим «Дослідження фінансів домогосподарств, їх фінансових відносин та інтересів мають бути пріоритетними, оскільки зростання добробуту кожної окремої людини укріплює всю систему держави та зменшує негативні прояви, які притаманні кожній сфері, де взаємодіють різні економічні суб'єкти» [1, с. 154]. До цього слід додати й те, що питання формування соціально-орієнтованої економіки, досліджувані в контексті досягнення довгострокового економічного росту, докорінно змінюють роль домогосподарств в умовах ринкової системи господарювання і є базовим елементом існування економічних відносин у тому вигляді, у якому цього вимагає час [2, с. 40].

Мета і завдання дослідження. Метою статті визначено дослідження результативності регулювання суспільного розвитку через призму взаємозв'язку між фінансовими можливостями виконання державою завдань надання суспільних послуг та фінансовим становищем домогосподарств.

Виклад основного матеріалу. Соціалізація економіки – визначальна риса економічних трансформацій, що відбуваються в сучасному світі. Визначаючи сутність соціалізації, Д. Мамаєв зазначає, що це двосторонній, різноспрямований процес між «...тим, хто здійснює соціалізацію, і тим, хто піддається соціалізації» [3, с. 413]. При цьому під «соціальним» розуміють сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегровану індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності, у конкретних умовах, і яка виявляється в їх взаємостосунках, у становленні свого місця у суспільстві, до явищ і процесів суспільного життя. Відтак, коли говорити про соціалізацію економіки, то можна зауважити, що вона має бути соціально-відповідальною, а важливим узагальнювальним показником характеристики соціально-економічної системи є рівень соціалізації ВВП (табл. 1). Слід відразу зазначити, що в Україні значення показника соціалізації ВВП на чверть менше за середнє у країнах ОЕСР.

Дані, наведені в табл. 1, свідчать, що рівень соціалізації ВВП, розрахований як частка зарплати до ВВП та як частка зарплати і соціальних внесків наймачів до ВВП у досліджуваній період був найвищим у 2010-2013 роках (у середньому 0,42 і 0,49 відповідно), період, який можна охарактеризувати як період стабілізації. Співвідносним є також період 2005-2009 рр., що відзначався економічним розвитком, коли середні показники становили 0,38 і 0,49 відповідно. У 2015 р. рівень соціалізації ВВП, розрахований як частка зарплати до ВВП, становив лише 0,34.

У такому контексті можна зробити висновок насамперед щодо існування у процесі регулювання суспільних відносин суттєвої взаємозалежності між рівнями соціалізації та економічного розвитку, а це повністю корелює із сутністю соціалізації, про що йшлося вище.

Таблиця 1

Рівень соціалізації ВВП в Україні у 2003-2014 рр.

Роки	Частка зарплати до ВВП	Частка зарплати в доходах (довідково)	Частка зарплати і соц. внесків наймачів до ВВП	Рівень бідності	Співвідношення 10% найбагатших до 10% найбідніших
2003	0,35	0,45	0,46	0,67	6,2
2004	0,34	0,45	0,46	0,50	6,9
2005	0,36	0,46	0,49	0,28	6,9
2006	0,38	0,48	0,49	0,21	5,2
2007	0,39	0,51	0,49	0,13	5,4
2008	0,39	0,49	0,50	0,07	5,8
2009	0,40	0,48	0,49	0,06	5,3
2010	0,42	0,48	0,48	0,09	5,1
2011	0,41	0,49	0,47	0,08	4,9
2012	0,43	0,51	0,51	0,09	4,8
2013	0,43	0,51	0,50	0,08	5,3
2014	0,39	0,49	0,43	0,10	4,8

Джерело: розраховано за даними офіційного сайту Державної служби статистики України.

Щодо соціальної поляризації суспільства, то на неї вказують дані про співвідношення найбагатших і найбідніших груп, яке в Україні складає 30:1, тоді як у країнах ЄС воно становить 5,7:1. При цьому специфічність моделі бідності в Україні вбачають у тому, що вона супроводжує й економічно активних громадян: 79% бідних складають домогосподарства, у яких проживає хоча б одна працююча особа [4, с. 45]. Також варто зазначити наявність у світі різних підходів щодо реалізації соціальної складової концепції «держави загального добробуту». Якщо у глобальному вимірі йдуть пошуки траєкторій господарського розвитку, здатних поєднати зростання капіталу і доходів населення, то у високорозвинених країнах світу залишається домінуючою установка на неперервне зростання добробуту [5, с. 60].

У пошуках напрямів розв'язання цього питання для України слід погодитися з думкою В. Бодрова, який наголошує на хронічному відставанні соціальної сфери «...розвиток якої відірваний від економічного циклу і підпорядкований фазам політичного (виборного) циклу» [5, с. 56]. Водночас об'єктивність взаємозв'язку економічних і соціальних імперативів суспільного розвитку очевидна. Саме рівень економічного розвитку визначає рівень добробуту. Останній (який формує потреби суспільства) зумовлює економічний розвиток. Тому важлива активізація зворотного впливу соціальних чинників на економічний розвиток, що визначає їх роль як чітких орієнтирів для прийняття «...політикоекономічних рішень як тактичного, так і стратегічного характеру» [5, с. 55].

У контексті даних табл. 1 не менший інтерес викликає питання вагомості заробітної плати в забезпеченні різних потреб громадян, зокрема, щодо придбання товарів і послуг (рис. 1), зважаючи, що загальні доходи громадян формуються як із заробітної плати, так і інших складових, а саме: прибутку, змішаного доходу, доходу від власності, соціальних допомог та трансфертів.

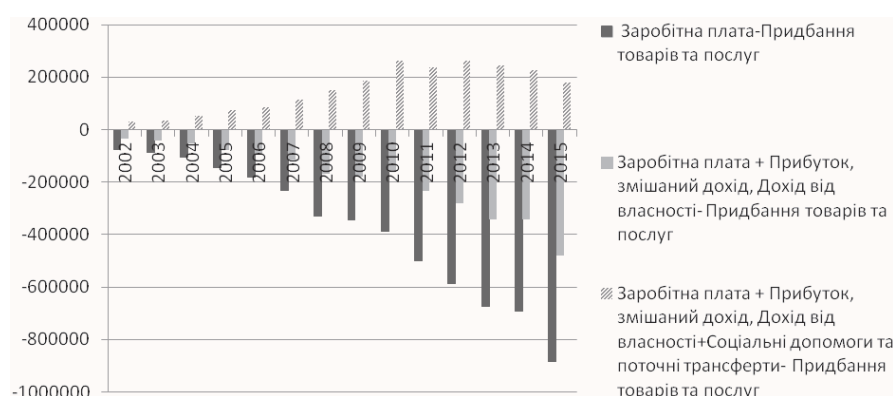

Рис 1. Покриття потреби у придбанні товарів і послуг за рахунок різних видів доходів в Україні у 2003–2015 рр.

Наведений рисунок чітко ілюструє той факт, що за рахунок таких фінансових джерел доходу як заробітна плата, прибуток, змішаний дохід та дохід від власності без соціальних допомог та поточних трансфертів за всіма роками (виключення становить 2008 р.) немає можливості покрити всі витрати на

придбання товарів і послуг. Середні доходи домогосподарств до їх середніх витрат у 2003-2015 рр. не перевищували значення 1,27, а в середньому впродовж аналізованого періоду дорівнювали навіть 1,15.

Щодо прожиткового мінімуму, що є базовим державним соціальним стандартом у сфері доходів населення й обчислюється з вартості мінімального набору продуктів харчування, непродовольчих товарів та послуг, ресурси домогосподарств на їх одного члена в аналізованому періоді жодного разу не перевищили цей мінімум вдвічі. Тобто ресурси домогосподарств незначні навіть щодо прожиткового мінімуму, навколо розмірів якого точиться постійна дискусія через його низький рівень. Це слугує підтвердженням край низького загалом рівня платоспроможності доходів населення.

Крім того, подібний стан реальних доходів населення безпосередньо зумовлює потребу активізації фінансового забезпечення соціальних стандартів із боку держави. Його негативний вплив проявляється щодо і структури споживчих витрат, і сукупного попиту загалом. Невисокий рівень витрат на оплату праці в Україні це ключовий чинник скорочення попиту населення, внутрішнього ринку, а відтак, загроз для економічного зростання.

Як ми вже зазначали, структура сукупного попиту в Україні не відображає соціально-орієнтованих тенденцій, адже основу приватного споживання складають харчові продукти, а також зростання частки витрат на оплату комунальних послуг (табл. 2).

Таблиця 2

Структура споживчого попиту в Україні у 2008-2015 рр. (%)

Показники	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Споживчі сукупні витрати	86,2	87,8	90,0	90,2	90,9	90,3	90,4	90,6
продукти харчування та безалкогольні напої	48,9	50,0	51,6	51,3	50,2	50,1	50,2	52,2
непродовольчі товари і послуги	35,1	34,6	35,1	35,5	37,2	36,7	36,3	33,4
Неспоживчі сукупні витрати	13,8	12,2	10,0	9,8	9,1	9,7	9,6	9,4
Довідково: оплата житла, комунальних продуктів та послуг	6,6	7,7	7,6	8,0	8,3	8,0	8,3	8,4

Джерело: офіційний веб-сайт Державної служби статистики України.

Наведені дані свідчать про вкрай неоптимальну структуру споживчих витрат, що склалася в Україні. За таких умов відсутність сукупного попиту і його деформована структура здійснюють негативний вплив на виробництво, а також і на можливості розвитку соціуму, що актуалізує пошуки раціоналізації надання суспільних послуг.

У такому контексті викликає інтерес твердження В. Буреги про те, що «Соціальні потреби, які зводяться до потреби наполягати на своїх правах – потреба «для себе» протилежні і водночас взаємодіють із потребами виконувати свої обов'язки – потребами «для інших», а також уточнює, що «Сили і тих, і інших контролюються соціальними нормами, які формуються в результаті складної взаємодії історичних, економічних, національних та інших факторів» [6, с. 128].

Тобто йдеться про комплексний підхід із тяжінням до неокласичних теорій розподілу доходів. Загальні принципи при цьому, зокрема щодо соціального забезпечення і ролі держави полягають у забезпеченні базових пенсій, чи допомог (втрата годувальника, інвалідність тощо), а також рівня життя населення не нижче за встановлені соціальні стандарти та створенні умов для реалізації власної ініціативи працівників, самостійного регулювання свого добробуту за рахунок обов'язкових і добровільних внесків. «Основою соціальної політики має бути пошук балансу між особистою відповідальністю громадян за власні життя, здоров'я, соціально-економічне становище та саморозвиток і відповідальністю держави за рівень життя її громадян, надання їм можливостей для самореалізації» [4, с. 108].

Водночас очевидно, що за будь-яких співвідношень джерел фінансового забезпечення суспільно-необхідних потреб особливого значення набуває загальний рівень фінансової спроможності населення. Провідним чинником базової соціальної незахищеності громадян вважають низькі доходи основної маси працюючого населення внаслідок несправедливого розподілу національного доходу [7, с. 111]. Поділяючи подібну точку зору, на наш погляд, не можна абстрагуватися й від нераціональної структури доходів населення, яка здатна свідчити, крім інших причин, і про певну пасивність щодо залучення інших джерел формування доходів, маючи на увазі надії на суспільне утриманство, відсутність стимулів до інтенсивної праці та підприємницької діяльності. Так, частка доходів від підприємницької діяльності та самозайнятості в загальних доходах домогосподарств на покриття їх потреб на товари і послуги у 2003-2014 рр. не перевищувала в середньому показника 0,47.

Підсумовуючи, слід повністю погодитися з позицією Н. Топішко, що соціальний захист потрібно розглядати не просто як перерозподіл національного продукту на користь малозабезпечених, а як комплекс заходів соціально-економічного характеру щодо регулювання суспільних відносин із метою підвищення макроекономічної і політичної стабільності, недопущення поглиблення соціальної нерівності [7, с. 113].

Сьогодні глибину суспільних протиріч, рівня соціального неблагополуччя пропонують вимірювати «індексом соціального дискомфорту», розрахованого як сумарне значення рівня безробіття та інфляції. Зокрема, в Україні цей індекс у декілька разів перевищує значення, які склалися у розвинених країнах та охарактеризований як соціально-дефіцитна економіка [7, с. 109–110].

Співпраця та співвідповідальність держави і громадян сьогодні належать до ключових ознак громадянського суспільства. У контексті суспільних послуг держава має забезпечити мінімальні стандарти споживання суспільних благ. Суспільні товари, що мають змішаний характер, фінансуються із різних джерел і їх виробництво частково комерціалізується, а це створює передумови для підвищення ефективності виробництва суспільних благ. Йдеться про надання й одержання таких послуг як освітянські, медичні, пенсійного забезпечення, тобто тих, що належать до стандартів споживання, а також рівня життя населення. Однак очевидно, що досягнення цього завдання можливо лише за умови відповідної фінансової спроможності сектора домогосподарств.

Передусім важливо подолати диспропорції в самій системі оплати праці, які не лише деформують структуру сукупного попиту, але й поглиблюють інституціональні деформації в суспільстві. Відповідно до результатів досліджень спеціалістів Міжнародної організації праці 1% зниження частки оплати праці в національному доході впливає на суттєве негативне зниження споживання населення: всі країни (за виключенням Аргентини, Австралії та Південної Африки) зазнають 0,3% падіння споживчих витрат відповідно до 1% зниження частки доходів від оплати праці у ВВП. У країнах із значною кількістю населення і відповідно значним внутрішнім ринком (країни Єврозони, Китай, Мексика, Туреччина, США) таке падіння призводить навіть до більшого зниження споживання – 0,4 – 0,5% [8].

У нівелюванні таких негативів важливу роль відіграє врегулювання мінімального рівня оплати праці, який справді відповідав би потребам людини в цивілізованому суспільстві. Це стосується й регулювання рівня пенсійного забезпечення, що також впливає на динаміку і структуру споживчого попиту, особливо враховуючи високу частку пенсіонерів в Україні, особливо тих, рівень пенсій яких є невисоким. Не менш важливою проблемою є забезпечення зростання рівня зайнятості, сприяння працевлаштування та розробка ефективних програм соціального захисту населення, яке втратило роботу. Всі ці та аналогічні заходи цілком правомірні, їх широко обговорюють на всіх рівнях і вони направлені на підвищення рівності розподілу суспільних благ і послуг. Проте слід звернути увагу й на інші складові цієї проблеми, що лежать у площині якості як соціальної, так і бюджетної політики. Щодо останньої, йдеться, зокрема, про процедури бюджетного планування, затвердження та виконання бюджетів. Недостатнє використання такого інструменту як фіскальні правила насамперед правило доходів, правило витрат, правило боргу тощо, гальмують демократичні процеси, рівень прозорості та відповідальності, зокрема під час визначення обсягів забезпечення соціальних стандартів. Відповідно до Кодексу фіскальної прозорості МВФ (2014 р.) важлива необхідність забезпечення громадян доступом до інформації про наслідки фіскальної політики та можливості участі в обговоренні бюджету. Сьогодні за оцінкою Міжнародного бюджетного співтовариства (IBP) ступінь за яким уряд надає можливості для участі суспільства в бюджетних процесах, Україна має 23 зі 100 балів.

Висновки. Отже, раціоналізація процесів соціалізації ВВП повинна ґрунтуватися на оптимальному поєднанні об'єктивно взаємопов'язаних економічних і соціальних імперативів суспільного розвитку. Нагальною є потреба узгодженості, з одного боку, удосконалення державного забезпечення соціальних стандартів (на основі досягнутого рівня економічного розвитку), а з другого – виявлення можливостей участі домогосподарств у розвитку суспільного сектора, мінімізуючи їх відчуття до суспільного утримання, через недостатність стимулів до інтенсивної праці та підприємницької діяльності.

Звідси випливає й можливість розширення горизонтів оптимізації структури фінансового забезпечення соціальних потреб за рахунок доходів членів суспільства, зберігаючи при цьому загальні правила, соціальні стандарти. Загалом подібна модернізація означає не зменшення, а навпаки, зростання ролі держави, однак у її якісному вимірі, адже головна інновація полягає у зміні моделі суспільного розвитку: в «... переходе от либерального фундаментализма к ответственному государственному регулированию».

Література:

1. Лактіонова О. А. Оцінка фінансової гнучкості домогосподарств / О. А. Лактіонова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Випуск 12. – Частина 2. – С. 153–159.
2. Кужелев М. О. Формування національної моделі корпоративної соціальної відповідальності / М. О. Кужелев // Схід. – Вип. 2. – Донецьк : Східний видавничий дім, 2012. – С. 40–44.
3. Мамаєв Д. Ю. Трансформація поняття «соціалізація» та її механізмів в історичному аспекті / Д. Ю. Мамаєв // Сучасні проблеми психології. – 2000. № 7. – С. 413–422.
4. Модернізація України – наш стратегічний вибір : Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України. – К. : НІСД. 2011. – 416 с.

5. Бодров В. Г. Економічне і соціальне в суспільному розвитку епохи постмодернізму / В. Г. Бодров // Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей : Матеріали У Міжнародних філософсько-економічних читань (28-29 травня 2012 року, Ірпінь) ; Редколегія. Відп. секретар З. С. Скринник. – Львів, 2012 – С. 53–62.
6. Бурега В. В. Социально-адекватный менеджмент. В поисках новой парадигмы. [монография] / В. В. Бурега. – К. : Издательский центр «Академия», 2001. – 272 с.
7. Топішко Н. П. Система соціального захисту населення як соціальний, економічний та політичний стабілізатор розвитку суспільства / Н. П. Топішко // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», Серія «Економіка» : збірник наукових праць / ред. кол. : І. Д. Пасічник, О. І. Дем'янчук. – Острог : Видавництво національного університету «Острозька академія», 2014. – Випуск 27. – С. 108–113.
8. Analysis of EU-27 household final consumption expenditure – Baltic countries and Greece still suffering most from the economic and financial crisis <http://ec.europa.eu/eurostat>.
9. Стиглиц Д. Глобализация : тревожные тенденции / Д. Стиглиц. – М. : Национальный научный фонд. – 2003.